

LESZEK SZEREPKA

leszesze@gmail.com

Uwarunkowania procesu jądrowego rozbrojenia Ukrainy

Conditions of the process of the nuclear
disarmament of Ukraine

Słowa kluczowe:

Ukraina, obronność, broń
jądrowa, rozbrojenie,
START, NPT, memorandum
budapeszteńskie

Keywords:

Ukraine, security, nuclear
weapon, disarmament,
START, NPT, Budapest
Memorandum

Uwarunkowania procesu jądrowego rozbrojenia Ukrainy

Rosyjska agresja na Ukrainę sprowokowała dyskusję o założeniach polityki bezpieczeństwa realizowanych przez Kijów w pierwszych latach niepodległości. Pojawiły się liczne głosy, nawet dość wpływowych osób, że największym błędem, jaki wówczas popełniono, była rezygnacja z odziedziczonego po ZSRS arsenału broni jądrowej i podpisanie NPT w charakterze państwa nienuklearnego. Artykuł przypomina okoliczności, w jakich Ukraina weszła w posiadanie broni masowego rażenia, i kolejne etapy, które doprowadziły do jej rozbrojenia. Autor stawia tezę, że w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych zachowanie przez Ukrainę statusu państwa jądrowego było nierealne. Upieranie się przy tym mogło doprowadzić do pełnej izolacji państwa na arenie międzynarodowej, a nawet siłowej interwencji mocarstw. Inną kwestią pozostaje krytyczna ocena warunków, jakie udało się Ukrainie wynegocjować w zamian za przystąpienie do NPT.

Conditions of the process of the nuclear disarmament of Ukraine

The Russian aggression against Ukraine has provoked a debate on the premises of Ukrainian security policy conducted during the first years of independence. Numerous voices, some rather influential, suggest that the biggest mistake made by Ukraine, at that time, was giving up the nuclear weapons arsenal inherited from the USSR, and signing the NPT treaty as a non-nuclear state. The article recounts the circumstances in which Ukraine came to possess nuclear weapons, as well as the context of its disarmament. The author argues that, in the geopolitical conditions of that time, for Ukraine to maintain its nuclear status was unrealistic. Sticking to this position could have led to the full isolation of Ukraine in the international arena, and even intervention of superpowers. The critical assessment of conditions, that Ukraine managed to negotiate in exchange for joining NPT, remains a separate issue.

19 lutego 2022 r., na kilka dni przed kolejną fazą rosyjskiej agresji na Ukrainę, podczas swego wystąpienia na Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa prezydent Wołodymyr Zelenski oświadczył, że jego kraj zrezygnował z posiadanej broni jądrowej w zamian za gwarancje bezpieczeństwa. Była to transakcja wiązana, a w okresie próby okazało się, że Ukraina nie ma ani głowic nuklearnych, ani realnych gwarancji bezpieczeństwa. W 2014 r. nie udało się wprowadzić uruchomić mechanizmu konsultacji przewidzianych w memorandum budapeszteńskim, ale w obliczu groźby bezpośredniej agresji militarnej ze strony Rosji Ukraina raz jeszcze spróbowała odwołać się do tych gwarancji¹.

Operacja rosyjskich sił zbrojnych w 2014 r. miała charakter ograniczony i w oficjalnej retoryce motywowana była troską o bezpieczeństwo ludności cywilnej i etnicznych Rosjan. Być może dlatego nie spotkała się z adekwatną reakcją świata. Agresja w 2022 r. nie była spowodowana niczym. Pociski, które spadły na Kijów 24 lutego, kardynalnie zmieniły polityczną i militarną sytuację w Europie. Agresorem jest mocarstwo jądrowe, stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz jeden z sygnatariuszy memorandum budapeszteńskiego. Użyciu siły zbrojnej towarzyszyły groźby świadczące, że Rosja dla zrealizowania swoich planów wobec Ukrainy gotowa jest użyć nawet broni jądrowej². Okazało się, że nie tylko gwarancje, które Ukraina otrzymała w 1994 r. w Budapeszcie, są mało warte, ale cały system bezpieczeństwa międzynarodowego ukształtowany po drugiej wojnie światowej jest przestarzały i nieefektywny. Pojawiły się opinie, że rezygnacja Ukrainy z broni jądrowej była niewybaczalnym błędem, że Moskwa nigdy nie odważyłaby się napaść na Kijów, gdyby ten zachował swój arsenał odstraszania nuklearnego. W tym kontekście warto przyjrzeć się bliżej procesowi rozbrojenia Ukrainy w latach dziewięćdziesiątych XX w. i odpowiedzieć sobie

- 1 В. Зеленський, *Ми востаннє звертаємося до Будапештського меморандуму – промова Володимира Зеленського у Мюнхені*, „Європейська правда” [online], 19 II 2022 [dostęp: 4 V 2022]: <www.eurointegration.com.ua/articles/2022/02/19/7134279>.
- 2 Tak można interpretować np. rozkaz prezydenta Władimira Putina z 27 II 2022 r. o postawieniu Strategicznych Sił Odstraszania FR w stan podwyższonej gotowości bojowej. А. Мазуренко, *Ядерна зброя: Шойгу вже виконав наказ Путіна*, „Українська правда” [online], 28 II 2022 [dostęp: 5 V 2022]: <www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326828>.

na pytanie, czy w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych zachowanie przez to państwo arsenału jądrowego było zadaniem realnym.

Redukcja arsenatów

Długotrwały zimnowojenny wyścig zbrojeń między ówczesnymi supermocarstwami, USA i ZSRS, doprowadził do zgromadzenia po obu stronach takiej liczby ładunków nuklearnych, która w razie wybuchu konfliktu pozwalałaby na wielokrotne zniszczenie całej planety³. Zarówno z militarnego, jak i finansowego punktu widzenia utrzymywanie tak rozbudowanych arsenatów broni jądrowej nie było racjonalne. Konstatacja, że dla odstraszenia przeciwnika wystarczy mniejsza liczba głowic, a ich redukcja może przyczynić się do wzrostu zaufania po obu stronach żelaznej kurtyny, doprowadziła do rozmów o kontroli zbrojeń. Negocjacje dotyczące zawarcia układu o redukcji strategicznej broni ofensywnej (przeszedł do historii jako START I – *Strategic arms reduction treaty*) rozpoczęły się w maju 1982 r., ale dynamiki nabrały dopiero po objęciu władzy na Kremlu przez Michaiła Gorbaczowa.

W schyłkowym okresie istnienia ZSRS doszło do kilku wydarzeń, które miały fundamentalne znaczenie dla kształtowania się europejskiego i globalnego systemu bezpieczeństwa. W grudniu 1987 r. zawarty został układ INF (*Treaty on intermediate-range nuclear forces*), zakładający całkowitą likwidację pocisków raketowych krótkiego i średniego zasięgu. W listopadzie 1990 r. podpisane zostały *Traktat o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie* (CFE) oraz *Paryska karta nowej Europy*. W lipcu 1991 r. formalnie rozwiązano Układ Warszawski. Do tej kategorii zdarzeń należy także zaliczyć zakończenie amerykańsko-sowieckich negocjacji dotyczących redukcji zbrojeń strategicznych. Ceremonia podpisania START I odbyła się w Moskwie 31 lipca 1991 r.⁴, na kilka tygodni przed puczem sierpniowym,

- 3 M. Menkiszak, W. Pasek, L. Szerepka, *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury uzbrojenie)*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, grudzień 1997, s. 22–27. Tam też szczegółowe informacje na temat procesu rozbudowy sowieckiego arsenału broni jądrowej. Największą liczbą ładunków jądrowych – ok. 37 tys. sztuk – ZSRS dysponował w 1985 r., z czego 10 497 stanowiły głowice dla raket międzykontynentalnych i bombowców strategicznych.
- 4 *Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних*

zorganizowanym przez twardogłowych komunistów. Wracając z Moskwy, prezydent USA George Bush złożył krótką wizytę w Kijowie, gdzie w Radzie Najwyższej Ukrainy wygłosił mowę, która przeszła do historii pod ironiczną nazwą „kotlet po kijowsku” (*Chicken Kiev speech*). Przestrzegał w niej Ukraińców przed separatyzmem i zachęcał do poszukiwania dróg zachowania państwa związkowego⁵.

Zachodnie demokracje postrzegały procesy dezintegracyjne w ZSRS przez pryzmat swoich priorytetów, do których należały: implementacja START I i CFE, pełna kontrola i dalsza redukcja arsenału jądrowego, gwarancja dostaw surowców energetycznych i spłata długów. Uważano, że dekompozycja Związku Sowieckiego niesie za sobą zbyt dużo zagrożeń, które mogą doprowadzić do chaosu na tym obszarze, a w konsekwencji m.in. do proliferacji broni masowego rażenia. Wychodząc z tego założenia, Zachód konsekwentnie popierał dążenia Gorbaczowa do zachowania państwa związkowego, a po rozpadzie ZSRS bezwarunkowo zaakceptował poczynania Rosji, która uznała się za wyłącznego właściciela i dysponenta sowieckich ładunków nuklearnych. Inne warianty nie były nawet brane pod uwagę, mimo że poza Rosją strategiczna broń jądrowa rozlokowana była jeszcze na terytorium Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy – republik, które od 1990 r. zgłaszały aspiracje do suwerennego decydowania o swoim losie, a od 1991 były formalnie niepodległe.

Ukraińskie dylematy jądrowe

U schyłku 1991 r. w silosach na terytorium Ukrainy rozmieszczonych było 176 międzykontynentalnych rakiet balistycznych i 1240 kompatybilnych z nimi głowic nuklearnych. Znajdowały się one w dwóch bazach: Perwomajsku w obwodzie mikołajowskim (rakiety SS-24 i SS-19) oraz

озброєнь 1991 року, Москва, 31 VII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text> [dostęp: 26 XII 2021].

- 5 Wystąpienie George'a Busha często podawane jest jako przykład rażącego niezrozumienia zachodzących na tym obszarze procesów społecznych, jednak zdaniem Tadeusza A. Olszańskiego służby specjalne USA musiały zdawać sobie sprawę z nastrojów panujących w kierownictwie KPZS. Słowa amerykańskiego lidera mogły jedynie zachęcić puczystów do działania, co świadczy, że Zachód był skłonny to zaakceptować. T. A. Olszański, *Ukraińskie stulecie 1914–2014. Szkice historyczne*, Wysoki Zamek, Kraków 2020, s. 125.

Derażni w obwodzie chmielnickim (SS-19). Do sił strategicznych zaliczano także pociski manewrujące z głowicami jądrowymi, przenoszone przez ciężkie bombowce Tu-95MS i Tu-160 (łącznie 41 samolotów w bazach w Uzinie i Pryłukach). Dodatkowo siły zbrojne stacjonujące na Ukrainie dysponowały 2625 taktycznymi ładunkami jądrowymi (minami, torpedami, bombami i pociskami)⁶. Przejęcie tego arsenału przez niepodległą Ukrainę stawiałoby ją na trzecim miejscu w świecie pod względem potencjału nuklearnego (po USA i Rosji). Do tego Ukraina dysponowała własnymi zasobami uranu, miała rozbudowaną energetykę jądrową i produkowała międzykontynentalne pociski balistyczne w zakładach Jużmasz w Dniepropetrowsku⁷.

W ramach państwa związkowego kwestie dotyczące wykorzystania atomu, zarówno do celów pokojowych, jak i militarnych, należały do wyłącznych kompetencji władz centralnych w Moskwie. Po raz pierwszy sprawy te znalazły się w centrum uwagi opinii publicznej w związku z wybuchem reaktora jądrowego w Czarnobylu w 1986 r., czego ze względu na *glasnost* nie udało się ukryć. Katastrofa pobudziła proekologiczne zainteresowania sowieckiego społeczeństwa i poderwała autorytet rządzącej partii komunistycznej, ale nie doprowadziła do powstania masowego ruchu przeciwników atomu. Na drodze do niepodległości władze w Kijowie miały dość dużą wewnętrzną swobodę w kształtowaniu polityki wobec tych zagadnień. I o ile kwestia rozbudowy ukraińskiej energetyki jądrowej nie była sprawą kontrowersyjną i nie wzbudzała ostrych sporów, o tyle stosunek do broni jądrowej ewoluował.

Początkowo ukraińskie elity polityczne skłaniały się do wniosku, że obecność na terytorium republiki arsenału nuklearnego może jej jedynie utrudnić, a nawet zablokować proces wybijania się na niezależność. To sprawiło, że już w deklaracji o suwerenności z 16 lipca 1990 r. znalazł się zapis, że Ukraina będzie dążyć do statusu państwa neutralnego,

6 Dane za: H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1995, s. 8–9, 21. Andrzej Szeptycki podaje inne dane: 1750 głowic strategicznych i 2605 ładunków taktycznych. A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 223.

7 Co ciekawe, u progu niepodległości Ukrainy dyrektorem generalnym zakładów zbrojeniowych Jużmasz był późniejszy prezydent Łeonid Kuczma.

niedysponującego bronią jądrową⁸. Stanowisko to zostało powtórzone już po akcie niepodległości, w przyjętej 24 października 1991 r. specjalnej rezolucji Rady Najwyższej (RN) 'O bezatomowym statusie Ukrainy'⁹. Deklarowano w niej, że Kijów zamierza przystąpić do *Układu o nierozpowszechnianiu broni jądrowej* (*The non-proliferation treaty – NPT*), a do czasu usunięcia rozlokowanego na swoim terytorium arsenału chce mieć wpływ na wszelkie decyzje dotyczące jego wykorzystania.

Już w nowych realiach geopolitycznych, podczas pierwszych szczytów WNP w Almaty i Mińsku w grudniu 1991 r. Ukraina potwierdziła swoje stanowisko w kwestii rozbrojenia nuklearnego, podpisując dwa kluczowe porozumienia: 'Umowę o wspólnych przedsięwzięciach dotyczących broni jądrowej'¹⁰ oraz 'Umowę między państwami członkami Wspólnoty Niepodległych Państw dotyczącą Sił Strategicznych'¹¹. W dokumentach tych zapisano, że broń jądrowa stanowi komponent sił strategicznych WNP, które mają ogólne podporządkowanie. Ich dowódcą mianowano rosyjskiego marszałka Jewgienija Szapozhnikowa. W okresie przejściowym decyzję o ewentualnym użyciu broni jądrowej miał podejmować prezydent Rosji, po konsultacjach z liderami Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy. Państwa WNP zgodziły się respektować zobowiązania międzynarodowe ZSRS oraz realizować uzgodnioną politykę w sferze bezpieczeństwa, rozbrojenia i kontroli zbrojeń. Ukraina i Białoruś przyjęły na siebie zobowiązanie przystąpienia do NPT w charakterze państw nieposiadających broni jądrowej, podpisania z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej porozumienia o weryfikacji przestrzegania NPT, a także ratyfikowania umowy START I. Ustalono, że do 1 lipca 1992 r. z terytorium Ukrainy zostaną wycofane taktyczne ładunki nuklearne, a do końca 1994 r. –

8 Декларация „Про державний суверенітет України”, „Відомості Верховної Ради УРСР” 1990, № 31, ст. 429: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [dostęp: 19 V 2021]. Zapis znalazł się w rozdziale IX: 'Bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne'.

9 Заява „Про безядерний статус України”, „Відомості Верховної Ради України” 1991, № 51, ст. 742: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text> [dostęp: 12 XII 2021].

10 Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї, Алмати, 21 XII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086#Text> [dostęp: 28 XII 2021]. Sygnatariuszami tego porozumienia były tylko cztery republiki byłego ZSRS, na których terytorium znajdowała się strategiczna broń jądrowa.

11 Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил, Мінск, 30 XII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082#Text> [dostęp: 28 XII 2021].

wszystkie głowice jądrowe¹². Broń ta miała zostać zutylizowana w Rosji, ale pod wspólnym nadzorem.

Władze Ukrainy mogły mieć poczucie bezpieczeństwa, gdyż w spuściznie po ZSRS republika dostała prawie milionową armię i rozbudowany przemysł zbrojeniowy. Szybko jednak okazało się, że w odziedziczonym kształcie zarówno przemysł, jak i armia są przede wszystkim źródłem nieustannych problemów. Trudy pierwszych lat niepodległości: pogłębiający się kryzys gospodarczy, który zmuszał do drastycznych cięć wydatków na obronę; rosnące napięcia w stosunkach z Rosją, która nie akceptowała ukraińskich dążeń do neutralności i skłonna była odwoływać się w swojej polityce do argumentu siły; groźba utraty suwerenności lub przekształcenia się w państwo buforowe – wszystko to sprawiało, że Kijów zaczął stopniowo modyfikować swoją koncepcję polityki bezpieczeństwa. Neutralność, pozablokowość i *de facto* bezwarunkowe rozbrojenie nuklearne zaczęły być postrzegane przez część ukraińskiej elity politycznej jako przejaw dość idealistycznego podejścia do kwestii bezpieczeństwa narodowego¹³.

Zmodyfikowane założenia nowej polityki bezpieczeństwa państwa zostały zapisane w dwóch dokumentach przyjętych przez RN w drugiej połowie 1993 r.: 'Podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Ukrainy'¹⁴ oraz 'Wojennej doktrynie Ukrainy'¹⁵. W obu powtórzono deklaracje o dążeniu do statusu państwa nieposiadającego broni jądrowej, tym razem jednak mocno podkreślając, że Ukraina traktuje swoją decyzję jako pierwszy krok na drodze do ogólnoswiatowego rozbrojenia nuklearnego. Rezygnacja z arsenału jądrowego została bezpośrednio powiązana z uzyskaniem przez Ukrainę gwarancji bezpieczeństwa ze strony mocarstw. W nawiązaniu do polityki neutralności i pozablokowego statusu zapisano, że w nowych

12 Tamże, art. 4.

13 Taka postawa mogła im przypominać pacyfistyczną politykę przywódców URL, która była jedną z przyczyn porażki ukraińskiej idei państwowej po pierwszej wojnie światowej.

14 *Постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України”*, „Відомості Верховної Ради України” 1993, № 37, ст. 379: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [dostęp: 3 IX 2021].

15 *Постанова Верховної Ради України „Про Воєнну доктрину України”*, „Відомості Верховної Ради України” 1993, № 43, ст. 409: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12#Text> [dostęp: 22 XII 2021]. Pomimo swego tytułu doktryna miała charakter typowo obronny.

uwarunkowaniach politycznych nie może być to traktowane jako przeszkoda dla równoprawnego udziału Ukrainy w ogólnoeuropejskich strukturach bezpieczeństwa. Zarówno w kierunkach, jak i w doktrynie wielokrotnie stawiano tezę, że utworzenie efektywnego ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa byłoby dla Ukrainy najkorzystniejszym rozwiązaniem. Podstawę dla tworzenia takiego systemu widziano już przy tym w istniejących organizacjach typu KBWE/OBWE, UZE czy NATO¹⁶.

Zdaniem Anatolija Zlenki, pierwszego szefa ukraińskiego MSZ, optymalnym wariantem byłyby dla Kijowa szybka i jednoznaczna rezygnacja z broni jądrowej w zamian za twarde gwarancje bezpieczeństwa oraz finansowe i polityczne poparcie Zachodu dla reform¹⁷. W niepodległej Ukrainie kwestia przyszłości postsowieckiego arsenału jądrowego stała się jednak przedmiotem debaty publicznej, w której ostro krytykowano dotychczasową linię postępowania władz. Pojawiały się argumenty, że broń przekazywana jest w ręce państwa, które prowadzi wobec Ukrainy wrogą politykę, m.in. kwestionując jej integralność terytorialną¹⁸. Podkreślano, że nie ma żadnych gwarancji zniszczenia przekazanych głowic, a Ukraina nie tylko się rozbraja, ale i ponosi koszty tego procesu: za darmo oddaje Rosji wzbogacony uran i jednocześnie musi od niej kupować wytwarzane z tego surowca paliwo dla elektrowni jądrowych, a przede wszystkim w kwestii rozbrojenia nuklearnego traktowana jest przedmiotowo, jak niesuwerenne państwo.

Krytyka sprawiła, że na początku marca 1992 r. prezydent Łeonid Krawczuk podjął decyzję o czasowym wstrzymaniu wywożenia do Rosji taktycznych ładunków nuklearnych. Stanowisko to zostało poparte przez RN, która 9 kwietnia przyjęła uchwałę 'O dodatkowych środkach

16 W tym kontekście Układ Taszkiencki postrzegano jako próbę ponownego podziału Europy na wrogie bloki.

17 А. Зленко, *Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен*, Фолио, Харьков 2004, s. 324. Minister sam jednak przyznaje, że Zachód nie chciał rozmawiać z Ukrainą w tym duchu. Jeszcze przed referendum niepodległościowym Ukraińcy często słyszeli w zachodnich stolicach, że warunkiem uznania ich państwowości jest ratyfikacja START I oraz przyłączenie się do NPT.

18 Moskwa odrzucała argument dotyczący konieczności delimitacji i demarkacji wspólnej granicy oraz podważała legalność przekazania Ukrainie Krymu i Sewastopola w 1954 r.

mających na celu osiągnięcie przez Ukrainę statusu państwa bezatomowego¹⁹. Deputowani uznali, że wznowienie wywozu tej broni będzie możliwe dopiero po uzgodnieniu z Rosją mechanizmu kontroli procesu jej utylizacji, i polecili odpowiednim komitetom RN szczegółowe zbadanie wszelkich aspektów rozbrojenia nuklearnego Ukrainy. Twarde stanowisko Kijowa sprawiło, że Moskwa zdecydowała się pójść na kompromis i już 11 kwietnia 1992 r. strony podpisały stosowne porozumienie²⁰. W rezultacie na początku maja, a więc jeszcze przed założonym w umowach terminem, ostatnie taktyczne ładunki nuklearne zostały wywiezione z terytorium Ukrainy²¹.

Presja wspólnoty międzynarodowej

Zachodnie demokracje uważały niepodległe Białoruś, Kazachstan i Ukrainę za terytoria, na których tylko czasowo rozmieszczona została strategiczna broń jądrowa, pełnymi prawami do której dysponuje wyłącznie Rosja jako sukcesorka ZSRS. Białoruś i Kazachstan akceptowały to stanowisko bez zastrzeżeń, natomiast ukraińska elita, nie zważając na delikatność materii i wrażliwość partnerów, próbowała jeszcze coś ugrać. Sygnały wysyłane z Kijowa interpretowane były na zewnątrz jako sondowanie przez stronę ukraińską możliwości dołączenia, przynajmniej na pewien czas, do klubu mocarstw jądrowych. Taka opcja była uważana za istotne zagrożenie dla światowego bezpieczeństwa. Przez pierwsze lata niepodległości temat rozbrojenia nuklearnego dominował w relacjach Ukrainy ze wspólnotą międzynarodową. W zasadzie na wszystkich spotkaniach, niezależnie od ich szczebla i formatu, Kijów był przekonywany (obietnicami i groźbami)

19 *Постанова Верховної Ради України „Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною безядерного статусу”, „Відомості Верховної Ради України” 1992, № 29, ст. 405: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text> [dostęp: 29 XII 2021].*

20 *Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення, Київ–Москва, 11 IV 1992: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016#Text> [dostęp: 29 XII 2021].*

21 Przyspieszenie tego procesu powiązane było także z zaplanowaną na 5–9 V 1992 r. pierwszą oficjalną wizytą prezydenta Ukrainy w USA. Leonid Krawczuk nie chciał jechać do Waszyngtonu z pustymi rękami.

do jak najszybszego przekazania Rosji postsowieckiego arsenału jądrowego bez żadnych warunków wstępnych²².

Ukraina nie podpisała porozumienia o tzw. opcji zerowej, czyli scedowaniu na rzecz Rosji zarówno aktywów, jak i pasywów byłego państwa związkowego. W rozmowach ze stroną rosyjską Kijów stale domagał się proporcjonalnego udziału w masie spadkowej imperium (ok. 16,5 proc.). Ukraińcy uważali, że zarówno broń jądrowa, jak i cała towarzysząca jej infrastruktura znajdująca się na ich terytorium stanowi ich własność (choćby w sensie materialnym), dlatego mają pełne prawo do współdecydowania o jej losie. Ważnym krokiem w kierunku uznania podmiotowej roli Ukrainy w procesie rozbrojenia nuklearnego była konferencja lizbońska. 23 maja 1992 r. zebrani w stolicy Portugalii szefowie dyplomacji Białorusi, Rosji, Kazachstanu, Ukrainy i USA podpisali tzw. protokół lizboński do traktatu START I. Uznawano w nim cztery państwa postsowieckie za równoprawne strony traktatu, odpowiedzialne za jego realizację, zobowiązując je jednocześnie (za wyjątkiem Rosji) do jak najszybszego przystąpienia do NPT w charakterze państw niedysponujących bronią jądrową (art. 5)²³.

Minister Zlenko był zdania, że spotkanie w Lizbonie zakończyło się sukcesem ukraińskiej dyplomacji, która zapewniła swojemu krajowi prawo współdecydowania o losie sowieckiej broni jądrowej. Kijów jasno zadeklarował mocarstwom, że w zamian za rezygnację z arsenału jądrowego oczekuje rekompensaty finansowej oraz gwarancji bezpieczeństwa, a w okresie przejściowym – otrzymania technicznych możliwości zablokowania wystrzelenia pocisków balistycznych ze swego terytorium²⁴. Lizbona

22 Symptomatyczne, że nawet w nocy specjalnego wysłannika rządu RP na Ukrainie z 2 XII 1991 r. obok informacji o uznaniu jej za niepodległe państwo i propozycji nawiązania stosunków dyplomatycznych wyrażone zostało przekonanie, że strona ukraińska będzie respektowała wszelkie zobowiązania wynikające z umów CFE i START I. W nocy zwrotnej z 3 XII 1991 r. Ukraina potwierdziła swoje zobowiązania. *Обмін нотами між Урядом України та Урядом Республіки Польща, „Верховна Рада України”* [online, dostęp: 12 V 2022]: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_018#Text>.

23 *Protocol to the Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the reduction and limitation of strategic offensive arms*, Lisbon, 23 V 1992: <<https://1997-2001.state.gov/www/global/arms/starthtml/start/lisbon.html>> [dostęp: 21 III 2021].

24 A. Зленко, *Дипломатия...*, s. 346.

pokazała jednak także osamotnienie Ukrainy oraz ścisłą koordynację działań Rosji i USA²⁵. Co ciekawe, Rosjanie, którzy zwykle alergicznie reagowali na wszelkie próby ingerowania Zachodu w procesy na obszarze postsowieckim, w tym wypadku chętnie kryli się za plecami Amerykanów, umiejętnie grając ich obawami. Podczas spotkań z elitami świata zachodniego rosyjscy dyplomaci sugerowali, że Ukraina nie jest wiarygodnym partnerem i w rzeczywistości dąży do zachowania broni jądrowej. Niestety sami Ukraińcy często dostarczali Moskwie wygodnych argumentów do takich twierdzeń.

Strona ukraińska doskonale zdawała sobie sprawę z oczekiwań społeczności międzynarodowej, jednak z upływem czasu w Kijowie na znaczeniu zaczęło zyskiwać stronnictwo uważające własny arsenał jądrowy za najlepszą gwarancję niepodległości, bezpieczeństwa, integralności terytorialnej i prestiżu państwa. U schyłku 1992 r. zwolennicy tego stanowiska dysponowali już większością w RN²⁶. Ich krytycy wskazywali, że ze względów politycznych, prawnych, technicznych i finansowych wszelkie pomysły na zajęcie jakiegoś miejsca w klubie atomowym są nierealne. Ukraińscy specjaliści mogliby co prawda podjąć próbę zbudowania własnego systemu odstraszenia jądrowego, wykorzystując elementy systemu sowieckiego, ale działania te wymagałyby dużych nakładów finansowych i czasu²⁷. A tym Ukraina nie dysponowała. Państwo było uzależnione od zewnętrznej pomocy finansowej i dostaw rosyjskich surowców energetycznych. Ewentualne sankcje mogłyby doprowadzić do upadku ukraińskiej gospodarki. Monopol jądrowy na obszarze WNP był dla Moskwy dogmatem polityki bezpieczeństwa. Podjęcie przez Ukrainę realnej próby wejścia w posiadanie broni jądrowej musiałyby więc doprowadzić do zdecydowanej reakcji Rosji.

25 Należy pamiętać, że oba państwa prowadziły w tym czasie negocjacje w sprawie dalszej redukcji swoich arsenałów jądrowych. Układ START II podpisany został w styczniu 1993 r., ale jego implementacja nie byłaby możliwa bez wcześniejszej ratyfikacji przez wszystkie zainteresowane strony porozumienia START I.

26 Tak twierdzi m.in. Jerzy Kozakiewicz, ówczesny kierownik Ambasady RP na Ukrainie. J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1999, s. 222.

27 Szacowano, że utworzenie własnego systemu odstraszenia jądrowego (autonomicznego od rosyjskiego) tylko na pierwszym etapie będzie wymagało nakładów rządu kilku miliardów dolarów.

Większość ukraińskich polityków skłonnych rozgrywać kwestię jądrową zdawała sobie sprawę z tych uwarunkowań. Jedni uważali jednak, że należy zyskać na czasie, bo w przyszłości sytuacja może się zmienić na korzyść Ukrainy, a inni skłonni byli podbijać stawkę, tak aby ostateczną decyzję dotyczącą rezygnacji z broni jądrowej sprzedać za jak najlepszą cenę. W marcu 1993 r. podczas przesłuchań parlamentarnych ówczesny minister ochrony środowiska Jurij Kostenko stwierdził, że na Ukrainie nie ma żadnej poważnej siły politycznej, która opowiadałaby się za bezwarunkową ratyfikacją układu START I²⁸. W kwietniu 1993 r. grupa 162 ukraińskich deputowanych opublikowała deklarację, w której stwierdzano, że Ukraina jest spadkobierczynią ZSRS jako mocarstwa jądrowego, właścicielką wszystkich komponentów broni jądrowej i bez twardych gwarancji bezpieczeństwa nie powinna z nich zrezygnować²⁹. Strona rosyjska oceniła te działania jako próbę wejścia przez Ukrainę do klubu jądrowego tylnymi drzwiami³⁰.

Kampania wyborcza w USA odsunęła kwestię ukraińską na dalszy plan, jednak dla nowej demokratycznej administracji prezydenta Billa Clintona ponownie stała się ona priorytetem. Nacisk na Ukrainę w sprawie ratyfikacji umowy START I i protokołu lizbońskiego zaczął rosnać, przy czym Waszyngton w większym niż dotychczas stopniu starał się uwzględnić w swojej polityce postulaty Kijowa. W październiku 1993 r. do ukraińskiej stolicy przybył amerykański sekretarz stanu Warren Christopher, przywołując propozycje konkretnej pomocy finansowej i technicznej. Strony podpisały ramową umowę o zasadach pomocy Ukrainie w zakresie likwidacji strategicznej broni jądrowej i zapobieganiu proliferacji broni masowej zagłady³¹. Jej waga polegała na tym, że pozwalała ona Ukrainie praktycznie

28 Co ciekawe, Jurij Kostenko był współprzewodniczącym utworzonej w styczniu 1993 r. rosyjsko-ukraińskiej grupy wspólnej ds. rozbrojenia jądrowego. Ze strony rosyjskiej kierował nią ambasador Jurij Dubinin.

29 А. Зленко, *Дипломатия...*, s. 353.

30 Ю. Дубинин, *Ядерный дрейф Украины*, „Россия в глобальной политике” 2004, № 4: <globalaffaires.ru/articles/yadernyj-drejf-ukrainy/07> [dostęp: 15 X 2021].

31 *Угода між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення*, Київ, 25 X 1993: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_007#text> [dostęp: 3 I 2022]. Umowa weszła w życie 31 XII 1993 r.

sięgnąć po środki finansowe z programu Nunna-Lugara³². Amerykanie obiecali, że na lata 1992–1995 wydadzą na ten cel sumę ok. 357 mln dol.³³

18 listopada 1993 r., po prawie półtorarocznej zwłoce RN Ukrainy ratyfikowała traktat START I i protokół lizboński³⁴. Uczyniła to jednak w formie, która nie mogła zadowolić mocarstw. Deputowani zaopatrzyli uchwałę w trzynaście warunków i od wcześniejszego spełnienia kilku z nich uzależnili zgodę na dokonanie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych. Protokół lizboński przyjęto z wyłączeniem kluczowego art. 5, który obligował Ukrainę, by przystąpiła do NPT. Rada Najwyższa zgodziła się na likwidację jedynie 36 proc. środków przenoszenia i 42 proc. głowic jądrowych, zgodnie z zapisami START I. Deputowani potwierdzili co prawda dążenie Ukrainy do statusu państwa nieposiadającego broni jądrowej, jednak uzależnili ten proces od uzyskania konkretnych, twardych gwarancji bezpieczeństwa (nie naruszalności granic, rezygnacji z gróźb użycia siły, a nawet nacisku ekonomicznego) oraz odpowiednich rekompensat finansowych. Wcześniejsza deklaracja prezydenta Krawczuka, że proces rozbrojenia jądrowego zostanie zakończony najpóźniej w ciągu siedmiu lat, nie została uwzględniona w uchwale. USA i Rosja w ostrej formie zażądały od RN Ukrainy ratyfikacji wymienionych dokumentów bez warunków wstępnych.

Przesilenie

Kijów pogrążony był w głębokim kryzysie politycznym i gospodarczym, borykał się z hiperinflacją, był skonfliktowany z Rosją, a teraz stanął wobec

32 Program Kooperacyjnego Zmniejszania Zagrożeń, przyjęty w 1991 r. z inicjatywy senatorów Sama Nunna i Richarda Lugara, miał w założeniu pomóc w rozbrojeniu państw byłego ZSRS, które znalazły się w posiadaniu broni jądrowej.

33 A. Зленко, *Дипломатия...*, s. 356.

34 *Постанова Верховної Ради України „Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року”, „Відомості Верховної Ради України” 1993, № 49, ст. 464: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12#Text> [dostęp: 3 I 2022]. Dla porównania Rada Najwyższa Kazachstanu zrobiła to 2 VII 1992 r., a Rada Najwyższa Białorusi – 4 II 1993.*

groźby międzynarodowej izolacji³⁵. Cały czas podejmowane były jednak próby wyjścia z impasu. Na Ukrainie były one inspirowane przez prezydenta Krawczuka, który uważał decyzję RN za wielki błąd polityczny³⁶. Celem wypracowania kompromisu przyleciał w styczniu 1994 r. do Moskwy na spotkanie z prezydentami Rosji i USA. 14 stycznia liderzy trzech państw podpisali wspólne oświadczenie dotyczące zasad likwidacji ukraińskiego arsenału jądrowego³⁷. Mocarstwa zgodziły się objąć Ukrainę gwarancjami bezpieczeństwa po przystąpieniu przez nią do NPT i wejściu w życie traktatu START I. Rosja i USA zobowiązały się także udzielić Kijowowi pomocy technicznej i finansowej przy demontażu instalacji jądrowych. W zamian za wzbogacony uran znajdujący się w utylizowanych głowicach bojowych Ukraina miała otrzymywać paliwo do elektrowni jądrowych. Realizację tego kontraktu finansowała strona amerykańska³⁸. Konkretnym zobowiązaniem Kijowa była zgoda na wywiezienie w możliwie najkrótszym terminie wszystkich głowic nuklearnych oraz dezaktywacja w ciągu dziesięciu miesięcy wszystkich rakiet SS-24.

Moskiewskie ustalenia stanowiły przełom w epopei związanej z ukraińską bronią jądrową. Wprawdzie po zapoznaniu się z ich szczegółami część deputowanych oskarżyła prezydenta Krawczuka o zdradę państwa³⁹, jednak większość uznała, że stanowią one optymalną realizację rekomendacji parlamentu zawartych w uchwale z 18 listopada 1993 r. Rada Najwyższa uchwałą z 3 lutego 1994 r. wycofała swoje zastrzeżenia do ratyfikacji traktatu

- 35 Zdaniem ministra Zlenki pod koniec 1993 r. Ukraina znalazła się bardzo blisko pełnej izolacji, a dyplomatyczny nacisk na nią stał się trudny do wytrzymania. A. Zlenko, *Дипломатия...*, s. 358.
- 36 Opinię tę przytacza Jurij Dubinin w cytowanym wyżej artykule o negocjacjach rozbrojeniowych. Miały wówczas miejsce dość intensywne rozmowy ekspertów w formie USA, Federacja Rosyjska i Ukraina.
- 37 *Тристороння заява Президентів України, США та Росії*, Москва, 14 I 1994: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text> [dostęp: 6 I 2022].
- 38 Polegało to na tym, że USA odkupywały od Rosji uran z utylizowanych głowic wywiezionych z Ukrainy, który po przeróbce, jako paliwo jądrowe, był bezpłatnie przekazywany do ukraińskich elektrowni.
- 39 Lider Ludowego Ruchu Ukrainy Wjaczesław Czornowił oświadczył publicznie, że moskiewskie porozumienie jest zdradą interesów narodowych Ukrainy, ponieważ oznacza pełne rozbrojenie jądrowe. „Biuletyn Ukraiński” (Ośrodek Studiów Wschodnich) 1994, nr 2, s. 47.

START I i protokołu lizbońskiego⁴⁰. Mimo że część ukraińskiej elity politycznej miała jeszcze nadzieję na opóźnienie procesu realnego rozbrojenia, to już 4 marca 1994 r. do Rosji ruszył pierwszy transport sześćdziesięciu głowic jądrowych przeznaczonych do demontażu. Przesilenie polityczne, jakie nastąpiło na Ukrainie wiosną 1994 r., niewiele już w tej kwestii zmieniło. Leonid Kuczma, który jako kandydat na prezydenta krytykował zbytnią ustępliwość Leonida Krawczuka w tej sprawie, po zwycięstwie wyborczym *de facto* kontynuował jego politykę, a 16 listopada RN w odnowionym składzie przyjęła ustawę o przystąpieniu Ukrainy do NPT⁴¹.

Moskiewskie porozumienie, obok procesu likwidacji ukraińskiego arsenału jądrowego, uruchomiło także negocjacje na temat formuły obiecanych gwarancji bezpieczeństwa. Toczyły się one w formie czterostronnym (z udziałem Wielkiej Brytanii) i były dość skomplikowane, gdyż stanowiły precedens w stosunkach międzynarodowych, a strony miały diametralnie odmienne oczekiwania. Ukraina dążyła początkowo do podpisania wielostronnego traktatu, w którym zapisane byłyby konkretne zobowiązania sygnatariuszy. Godziła się także na gwarancje w formie odpowiedniej rezolucji RB ONZ⁴². Mocarstwa odrzuciły te postulaty i zaproponowały dokument odwołujący się do ogólnych zasad porządku międzynarodowego zapisanych w *Karcie Narodów Zjednoczonych* (szczególnie w art. 2) oraz *Akcie końcowym KBWE*.

Ostatecznie 5 grudnia 1994 r. podczas szczytu KBWE/OBWE w Budapeszcie przywódcy USA, Rosji, Wielkiej Brytanii i Ukrainy podpisali

40 *Постанова Верховної Ради України „Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України »Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року«, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року», „Відомості Верховної Ради України” 1994, № 22, ст. 147: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text> [dostęp: 7 I 2022].*

41 *Закон України „Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року”, „Відомості Верховної Ради України” 1994, № 47, ст. 421: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text>> [dostęp: 7 I 2022]. Deputowani nie zapomnieli zaznaczyć, że komponenty broni jądrowej są własnością Ukrainy, która weszła w ich posiadanie w specyficznych okolicznościach, po rozpadzie ZSRS.*

42 A. Зленко, *Дипломатия...*, s. 366–372. Ówczesny minister spraw zagranicznych Ukrainy dość szczegółowo opisuje przebieg procesu negocjacyjnego.

memorandum 'O gwarancjach bezpieczeństwa w związku z przystąpieniem Ukrainy do NPT'⁴³. Dokument uwzględniał wszelkie obawy strony ukraińskiej, jednak miał charakter typowo deklaracyjny. Jego wartość polegała na tym, że trzy mocarstwa publicznie potwierdziły obowiązujące zasady porządku międzynarodowego w stosunku do konkretnego państwa. Stronie ukraińskiej zależało też na tym, aby Rosja, z którą negocjowano traktat między państwowy, podpisała się pod dokumentem wielostronnym z udziałem państw zachodnich, potwierdzającym integralność terytorialną i nienaruszalność istniejących granic Ukrainy⁴⁴. Jedynym mechanizmem przewidzianym w sytuacjach mogących prowadzić do kwestionowania przyjętych przez mocarstwa zobowiązań były konsultacje. Już wówczas pojawiły się opinie, że otrzymane gwarancje nie były warte batalii, jakie Ukraina o nie stoczyła⁴⁵. Krytyka osiągniętych porozumień nie mogła już zahamować procesu jądrowego rozbrojenia Ukrainy. Prezydent Kuczma był zdania, że obiektywnie sprzyja on integracji nowego państwa ze strukturami Zachodu. Demontaż instalacji systemu jądrowego realizowano nawet szybciej, niż było to zaplanowane. 6 stycznia 1996 r. ministrowie obrony Rosji, USA i Ukrainy wspólnie wysadzili pierwszy szyb rakietowy w bazie nieopodal Perwomajśka⁴⁶. Do 1 czerwca 1996 r. wywieziono do Rosji wszystkie głowice jądrowe do międzykontynentalnych rakiet balistycznych. Kijów porozumiał się z Moskwą w sprawie sprzedaży 25 bombowców strategicznych Tu-160 i Tu-95MS oraz rekompensat za uran znajdujący się w wywiezionych jeszcze w 1992 r. taktycznych ładunkach jądrowych⁴⁷. 27 września 1996 r. Ukraina podpisała *Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową* (CTBT). Na bieżąco, choć z pewnymi problemami, realizowano dostawy wzbogaconego uranu do ukraińskich elektrowni. W rozmowach

43 *Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї*, 5 XII 1994: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text> [dostęp: 8 I 2022]. W tym samym dniu do gwarancji bezpieczeństwa dla Ukrainy jednostronnie przyłączyły się Francja oraz Chiny.

44 Co ciekawe, Rosja próbowała powiązać tę kwestię z członkostwem Ukrainy w WNP, co spotkało się ze zdecydowanym sprzeciwem Kijowa.

45 H. Malon, *Postradziecka...*, s. 35.

46 „Biuletyn Ukraiński” (Ośrodek Studiów Wschodnich) 1996, nr 1 (25), s. 28.

47 „Biuletyn Ukraiński” (Ośrodek Studiów Wschodnich) 1996, nr 5 (29), s. 66. Forma płatności ze strony Rosji polegała na zmniejszaniu o uzgodnioną kwotę długu gazowego Ukrainy.

z zachodnimi partnerami Kijów starał się koncentrować na takich zagadnieniach, jak zapewnienie pracy specjalistom jądrowym oraz rekultywacja terenów baz. Za symboliczny moment pożegnania się Ukrainy z arsenałem nuklearnym uważa się likwidację ostatniej wyrzutni rakiet SS-24 w październiku 2001 r. O zniszczonej broni miało odtąd przypominać jedynie utworzone w Perwomajsku muzeum.

* * *

Ukraina mogła pójść śladem Białorusi i Kazachstanu, które skłonne były oddać Rosji postsowiecką broń jądrową rozlokowaną na swoim terytorium bez żadnych warunków wstępnych. Mogła też spróbować powalczyć bardziej zdecydowanie o specjalny status państwa dysponującego bronią jądrową (choćby tymczasowy), choć w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych walka ta skazana była na niepowodzenie⁴⁸. Wybrano wariant pośredni – rozbrownienie w zamian za określone korzyści polityczne i finansowe. Koncepcja ta realizowana była jednak niekonsekwentnie, w warunkach gwałtownie pogłębiającego się kryzysu ekonomicznego, co uniemożliwiało optymalne wykorzystanie wszystkich możliwości. Ukrainie nie udało się nawet uzależnić rezygnacji z arsenału jądrowego od rozwiązania tak konkretnych problemów jak delimitacja i demarkacja wspólnej granicy z Rosją, przyszłość Floty Czarnomorskiej czy wykreślenie z czarnej listy państw objętych poprawką Jacksona-Vanika⁴⁹. Gwarancje, które otrzymała, okazały się mało wartościowe i niewiele różniły się od tych, jakimi cieszyli się pozostali sygnatariusze NPT⁵⁰. Rekompensata finansowa była niewspółmierna do wagi sprawy,

- 48 Gdyby Ukraina rzeczywiście myślała o wykorzystaniu w swojej strategii odstraszenia broni jądrowej, to najłatwiej byłoby użyć do tego celu ładunków taktycznych, a tych właśnie pozbyto się w pierwszej kolejności. Ich utrzymanie było względnie tanie, a użycie nie wymagało budowania odrębnego systemu odpalania i naprowadzania.
- 49 Poprawka do kodeksu handlowego USA weszła w życie w styczniu 1975 r. Zabraniała prezydentowi Stanów Zjednoczonych podpisywania umów z klauzulą największego uprzywilejowania w handlu z państwami, które uniemożliwiały emigrację swoich obywateli, głównie pochodzenia żydowskiego. Ukraina znajdowała się na czarnej liście aż do 2006 r., mimo że po rozpadzie ZSRS nie stosowała takich praktyk.
- 50 Choć można spekulować, na ile obecne zaangażowanie USA i Wielkiej Brytanii w pomoc Ukrainie wynika z poczucia odpowiedzialności za zobowiązania zapisane w memorandum budapeszteńskim.

bez istotnego znaczenia dla budżetu państwa⁵¹. Nawet pewien kapitał zaufania wypracowany w kontaktach z USA, z którego początkowo korzystał prezydent Łeonid Kuczma, dość łatwo został roztrwoniony.

Należy zgodzić się z opinią, że głównym wygranym batalii o sowiecką broń jądrową została Rosja, która potwierdziła swój status supermocarstwa i zajęła wygodne pozycje do silniejszego uzależnienia od siebie Ukrainy⁵². Zachód całkowicie przyjął narrację Moskwy, że na obszarze WNP to ona ma monopol na posiadanie broni jądrowej i nawet drobne odstępstwo od tej zasady może mieć nieobliczalne, katastrofalne konsekwencje⁵³. Argument, że stanowisko Ukrainy podyktowane jest obawami przed agresywną polityką o wiele silniejszego sąsiada, nie znajdował początkowo większego zrozumienia. Rosyjska dyplomacja i propaganda umiejętnie wykorzystywały błędy Kijowa. Ukrainę coraz częściej postrzegano jako kraj rządzony przez nieodpowiedzialnych polityków i stanowiący potencjalne zagrożenie dla ładu światowego. O braku zaufania do ukraińskiej polityki może świadczyć chociażby chłodna reakcja na zaproponowaną w 1993 r. przez prezydenta Łeonida Krawczuka koncepcję utworzenia środkowoeuropejskiej strefy bezpieczeństwa.

Po latach, stojąc w obliczu rosyjskiej agresji i niezdecydowania Zachodu, część ukraińskich polityków nie próbowała nawet ukrywać swej frustracji⁵⁴. Najpełniej dał jej wyraz Dawyd Arachamija, lider dominującej w RN frakcji Sługa Narodu, który w lipcu 2021 r. stwierdził publicznie, że podpisanie

51 Część ekspertów, nawet zachodnich, jest zdania, że Ukraina dość tanio oddała swój arsenał jądrowy. A. Åslund, *Ukraine. How Ukraine become a market economy and democracy*, Peterson Institute for International Economics, Washington DC 2009, s. 41. Największą część zachodniej pomocy związanej z rozbrojeniem atomowym otrzymała Rosja.

52 Tak twierdzi m.in. Andrzej Szeptycki, autor monografii poświęconej ukraińsko-rosyjskim współzależnościom. A. Szeptycki, *Ukraina...*, s. 228.

53 Anders Åslund przytacza wypowiedź sekretarza obrony USA Williama Perry'ego, że niechęć Ukraińców do pozbycia się broni jądrowej stanowi największe zagrożenie dla bezpieczeństwa i pokoju światowego. A. Åslund, *Ukraina...*, s. 39. Ten sposób rozumowania był dość powszechny na Zachodzie.

54 W drugiej połowie 2014 r. prawie 50 proc. pytanych Ukraińców było zdania, że ich państwo powinno dysponować bronią jądrową. Dane za: M. Budjeryn, *Revisiting Ukraine's nuclear past will not help secure its future*, „Lawfare” [online], 21 V 2021 [dostęp: 14 IX 2022]: <www.lawfareblog.com/revisiting-ukraines-nuclear-past-will-not-help-secure-its-future#>.

memorandum budapeszteńskiego było wielkim błędem i że nikt nie odważyłby się lekceważyć interesów Ukrainy dysponującej bronią jądrową⁵⁵. Po rosyjskiej inwazji z 24 lutego 2022 r. pojawiły się nawet głosy wzywające do odtworzenia ukraińskiego arsenału jądrowego. Ich autorzy nie zdawali sobie chyba jednak sprawy, że leją wodę na młyn wrażej propagandy, która za wszelką cenę stara się przekonać cały świat, że Ukraina stanowi zagrożenie dla jego bezpieczeństwa. Te radykalne głosy miały jednak marginalne znaczenie⁵⁶. Ukraińska elita polityczna wydaje się rozumieć, że kwestię rozbrojenia jądrowego można obecnie wykorzystywać co najwyżej w zabiegach o poparcie demokratycznego świata, a Ukraina ma szansę przetrwać jako suwerenne państwo jedynie jako jego część.

Bibliografia

Dokumenty źródłowe

Deklaraciâ „Pro deržavnij suverenitet Ukraïni”, „Vidomosti Verhovnoï Radi URSR” 1990, № 31, st. 429: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [dostęp: 19 V 2021].

Dogovir miž Soûzom Radânsk'ih Socialističnih Respublik i Spolučenimi Štatami Ameriki pro skoročennâ j obmežennâ strategičnih nastupal'nih ozbroën' 1991 roku, Moskva, 31 VII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text> [dostęp: 26 XII 2021].

Memorandum pro garantii bezpeki u zv'âzku z priëdnannâm Ukraïni do Dogovoru pro nerozpozvsûdžennâ âdernoï zbroï, 5 XII 1994: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text> [dostęp: 8 I 2022].

Obmîn notami miž Urâdom Ukraïni ta Urâdom Respubliki Pol'sa, „Verhovna Rada Ukraïni” [online, dostęp: 12 V 2022]: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_018#Text>.

Postanova Verhovnoï Radi Ukraïni „Pro dodatkovì zahodi šodo zabezpečennâ nabuttâ Ukraïnoù bez'âdernogo statusu”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1992, № 29, st. 405: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text> [dostęp: 29 XII 2021].

55 C. Сидоренко, *Ядерний шантаж „Слуги народу”: як шкодять Україні міжнародні заяви Зе-команди, „Європейська правда” [online], 29 VII 2021 [dostęp: 19 V 2022]: <www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/29/7126014>. Dawyd Arachamija stwierdził wprost, że mając broń jądrową, Ukraina miałyby czym szantażować świat.*

56 Już 23 II 2022 r. sekretarz Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy Ołeksij Daniłow oświadczył, że Kijów nie ma żadnych planów dotyczących pozyskania broni jądrowej. A. Мазуренко, *Данілов запевнив, що в Україні і мови немає про ядерну зброю, „Українська правда” [online], 23 II 2022 [dostęp: 27 V 2022]: <www.prawda.com.ua/news/2022/02/23/7325111>.*

- Postanowa Verhovnoï Radi Ukraïni „Pro Osnovni naprâmi zovniš'oi politiki Ukraïni”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1993, № 37, st. 379: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [dostęp: 3 IX 2021].*
- Postanowa Verhovnoï Radi Ukraïni „Pro ratyfikaciû Dogovoru miż Soûzom Radânsk'ih Socialističnih Respublik i Spolučenimi Štatami Ameriki pro skoročennâ i obmežennâ strategičnih nastupal'nih ozbroën', pidpisanogo u Moskvì 31 lipnâ 1991 roku, i Protokolu do n'ogo, pidpisanogo u Lisaboni vid imeni Ukraïni 23 travnâ 1992 roku”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1993, № 49, st. 464: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12#Text> [dostęp: 3 I 2022].*
- Postanowa Verhovnoï Radi Ukraïni „Pro vikonannâ Prezidentom Ukraïni ta Urâdom Ukraïni rekomendacij, šo mištât'sâ v punkti 11 Postanovi Verhovnoï Radi Ukraïni »Pro ratyfikaciû Dogovoru miż Soûzom Radânsk'ih Socialističnih Respublik i Spolučenimi Štatami Ameriki pro skoročennâ i obmežennâ strategičnih nastupal'nih ozbroën', pidpisanogo u Moskvì 31 lipnâ 1991 roku«, i Protokolu do n'ogo, pidpisanogo u Lisaboni vid imeni Ukraïni 23 travnâ 1992 roku”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1994, № 22, st. 147: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text> [dostęp: 7 I 2022].*
- Postanowa Verhovnoï Radi Ukraïni „Pro Voënnu doktrinu Ukraïni”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1993, № 43, st. 409: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12#Text> [dostęp: 22 XII 2021].*
- Protocol to the Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the reduction and limitation of strategic offensive arms, Lisbon, 23 V 1992: <<https://1997-2001.state.gov/www/global/arms/starthtml/start/lisbon.html>> [dostęp: 21 III 2021].*
- Tristoronnâ zaâva Prezidentiv Ukraïni, SŠA ta Rosiï, Moskva, 14 I 1994: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text> [dostęp: 6 I 2022].*
- Uğoda miż deržavami-učasnicâmi Spivdružnosti Nezaležnih Deržav šodo Strategičnih sil, Minsk, 30 XII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082#Text> [dostęp: 28 XII 2021].*
- Uğoda miż Ukraïnoû i Rosijs'kou Federaciëu pro porâdok peremišennâ âdernih boëpriprav z teritorii Ukraïni na central'ni peredzavods'ki bazi Rosijs'koï Federacii z metoû ih rozukomplektuvannâ ta znišennâ, Kiïv–Moskva, 11 IV 1992: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016#Text> [dostęp: 29 XII 2021].*
- Uğoda miż Ukraïnoû i Spolučenimi Štatami Ameriki šodo nadannâ dopomogi Ukraïni v likvidacii strategičnoï âdernoï zbroï, a takož zapobigannâ rozpovsûdžennû zbroï masovogo znišennâ, Kiïv, 25 X 1993: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_007#text> [dostęp: 3 I 2022].*
- Uğoda pro spil'ni zahodi šodo âdernoï zbroï, Almati, 21 XII 1991: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086#Text> [dostęp: 28 XII 2021].*
- Zaâva „Pro bezâdernij status Ukraïni”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1991, № 51, st. 742: <zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text> [dostęp: 12 XII 2021].*
- Zakon Ukraïni „Pro priëdnannâ Ukraïni do Dogovoru pro nerozpovsûdžennâ âdernoï zbroï vid 1 lipnâ 1968 roku”, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 1994, № 47,*

st. 421: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text>> [dostęp: 7 I 2022].

Literatura

- Åslund A., *Ukraine. How Ukraine become a market economy and democracy*, Peterson Institute for International Economics, Washington DC 2009.
- „Biuletyn Ukraiński” (Ośrodek Studiów Wschodnich) 1994–1997, nr 1–30.
- Budjeryn M., *Revisiting Ukraine’s nuclear past will not help secure its future*, „Lawfare” [online], 21 V 2021 [dostęp: 14 IX 2022]: <www.lawfareblog.com/revisiting-ukraines-nuclear-past-will-not-help-secure-its-future#>.
- Dubinín Ů., *Ådernyj drejf Ukrainy*, „Rossiå v global’noj politike” 2004, N° 4: <globalaffaires.ru/articles/yadernyj-drejf-ukrainy/07> [dostęp: 15 X 2021].
- Kozakiewicz J., *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1999.
- Malon H., *Postradziecka broń jądrowa*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1995.
- Mazurenko A., *Åderna zbroå: Šojgu vže vikonav nakaz Putina*, „Ukraińs’ka pravda” [online], 28 II 2022 [dostęp: 5 V 2022]: <www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326828>.
- Mazurenko A., *Danilov zapevniiv, šo v Ukraïni ì movi nemaê pro ådernu zbroû*, „Ukraińs’ka pravda” [online], 23 II 2022 [dostęp: 27 V 2022]: <www.pravda.com.ua/news/2022/02/23/7325111>.
- Menkiszak M., Pasek W., Szerepka L., *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury uzbrojenie)*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, grudzień 1997.
- Olszański T. A., *Ukraińskie stulecie 1914–2014. Szkice historyczne*, Wysoki Zamek, Kraków 2020.
- Sidorenko S., *Ådernij šantaž „Slugi narodu”: åk škodåt’ Ukraïni mižnarodni zaåvi Ze-komandi*, „Èvrops’ka pravda” [online], 29 VII 2021 [dostęp: 19 V 2022]: <www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/29/7126014>.
- Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.
- Zelens’kij V., *Mi vostannê zvertaêmoså do Budapešts’kogo memorandumu – promova Volodimira Zelens’kogo u Múnheni*, „Èvrops’ka pravda” [online], 19 II 2022 [dostęp: 4 V 2022]: <www.eurointegration.com.ua/articles/2022/02/19/7134279>.
- Zlenko A., *Diplomatii ì politika. Ukraina v processe dinamičeskih geopolitičeskih pere-men*, Folio, Har’kov 2004.